

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ*

У статті розкрито питання верховенства права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Висвітлено нормативно-правові, внутрішньо-організаційні та процесуально-правові засади та заходи щодо забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Звернуто увагу, що суди України стосовно тимчасово окупованих територій активно використовують практику Міжнародного суду ООН, зокрема його Консультативний висновок від 21 червня 1971 р., у якому сформульовані т. зв. «Намібійські винятки». Документи, видані окупаційною владою, суди повинні брати до уваги, якщо їх нехтування веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян.

Ключові слова: верховенство права, забезпечення прав людини, тимчасово окуповані території України, «Намібійські винятки».

Окремим та вкрай специфічним аспектом у сфері прав людини є верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Попри те, що тимчасово окуповані території є непідконтрольними Україні, рішення та дії органів державної влади України все ж таки мають велике значення для верховенства права та забезпечення прав людини на цих територіях. У зв'язку з цим, органи державної влади України у своїй діяльності мають керуватися ч. 2 ст. 3 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Для втілення верховенства права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях органами державної влади України було запроваджено та здійснено низку нормативно-правових, внутрішніх організаційних та процесуально-правових засад та заходів.

Нормативно-правові засади щодо забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях визначено у таких правових актах:

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Стан з правами людини у Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» від 19 грудня 2016 р. № 71/205: уперше в офіційних документах ООН Російську Федерацію визнано державою-окупантом, а Автономну Республіку

Крим та місто Севастополь – тимчасово окупованою територією. У цій Резолюції засуджено встановлення правової системи Російської Федерації і відповідний негативний вплив на становище в галузі прав людини в Криму, серйозні порушення і зловживання, скоєні щодо жителів Криму, зокрема позасудові вбивства, викрадення, насильницькі зникнення, політично мотивовані кримінальні переслідування, дискримінацію, утиски, залякування, насильство, довільні затримання, тортури і жорстоке поводження з ув'язненими і їх переведення з Криму до Російської Федерації, а також порушення інших основних свобод, у тому числі свободи вираження думок, свободи релігії або переконань і свободи асоціації та права на мирні зібрання [1].

2. Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII: визначено заходи правового реагування в районі проведення антитерористичної операції з метою забезпечення доступу громадян та юридичних осіб до суду. Змінено територіальну підсудність судових справ, підсудних судам, розташованим у районі проведення антитерористичної операції [2].

3. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII: визначено, що основою гуманітарної, соціальної та економічної політики

* Статтю підготовлено за результатами участі у Науково-практичній конференції «Верховенство права та місцеве самоврядування в Україні», що відбулась 16 грудня 2016 р. в НаУКМА за підтримки спільного проекту Центру дослідження верховенства права НаУКМА та Академії Фольке Бернадотта (Королівство Швеція).

держави Україна стосовно населення тимчасово окупованої території України є захист і повноцінна реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у тому числі корінних народів та національних меншин. Тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Датою початку тимчасової окупації визначено 20 лютого 2014 р. [3].

4. Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 р. № 1680-VII: запроваджується строком на 3 роки з дня набрання цим Законом чинності, особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей з метою створення умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для повернення жителів до вимушено залишених місць постійного проживання, їх реінтеграції, а також для відновлення життєдіяльності в населених пунктах у Донецькій та Луганській областях та розвитку територій [4].

5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII: встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, якими визначено громадян України, іноземців або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5].

6. Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. № 252-VIII «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування»: визначено, що до окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» тимчасово запроваджується особливий порядок

місцевого самоврядування, належать райони або їх частини, міста, селища і села, що розташовані на територіях між державним кордоном України з Російською Федерацією, урізом води Азовського моря та лінією, яка визначена додатком до цієї Постанови, що відповідає Мінському меморандуму від 19 вересня 2014 р. [6].

7. Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями»: визначено тимчасово окупованими територіями окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей, в яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» запроваджено особливий порядок місцевого самоврядування, до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України [7].

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2014 р. № 289 «Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України»: визначає особливості оформлення і видачі паспорта громадянина України, тимчасового посвідчення громадянина України, посвідки на постійне проживання, посвідки на тимчасове проживання, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, посвідчення біженця, проїзного документа біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, проїзного документа особи, якій надано додатковий захист, громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території України [8].

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення»: затверджено перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, згідно з додатком 1 [9].

10. Постанова Центральної виборчої комісії від 13 вересня 2012 р. № 893 «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без

зміни його виборчої адреси): регламентує тимчасову зміну місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси на період проведення виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму, однакового застосування органами ведення Державного реєстру виборців законодавства України про вибори та референдуми під час приймання та розгляду звернень громадян про тимчасову зміну місця голосування [10]. Саме завдяки внесенню змін до цієї Постанови ЦВК, виборці з тимчасово окупованих територій України можуть реалізувати своє право голосу на виборах або референдумах на підконтрольній частині території України.

Говорячи про верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України, вкрай важливим моментом є визначення просторових меж цього питання, тобто що слід вважати тимчасово окупованими територіями України. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII тимчасово окупованою територією визначається: 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) повітряний простір над цими територіями [11].

Окрім вищевказаного закону Верховною Радою України було прийнято Постанову від 17 березня 2015 р. № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями», у якій визнано тимчасово окупованими територіями окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей, в яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном

України [7]. У той же час, ні сама вищевказана Постанова Верховної Ради України, ні вказаний Закон України переліку окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, які слід вважати тимчасово окупованими територіями, не містить. Подібного роду перелік містить Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. № 252-VIII «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування» [6].

Передувало ухваленню Верховною Радою України вищевказаних правих актів стосовно окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей прийняття Кабінетом Міністрів України Розпорядження від 7 листопада 2014 р. № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення», де у додатку 1 викладено перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження [9]. В Інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 15 квітня 2016 р. саме це Розпорядження Кабінету Міністрів України рекомендовано застосовувати судам при розгляді справ для визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями України.

Свою позицію ВССУ з розгляду цивільних та кримінальних справ пояснив таким чином: 1) враховуючи те, що норми статті 257-1 ЦПК України спрямовані на забезпечення прав осіб, які проживають на території, де не здійснюють діяльність органи державної реєстрації актів цивільного стану, для застосування цієї норми тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей слід вважати населені пункти, визначені у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085; 2) цей нормативно-правовий акт містить чіткий перелік населених пунктів Донецької та Луганської областей, на території яких органи державної влади (у тому числі органи реєстрації актів цивільного стану) тимчасово не здійснюють свої повноваження, що фактично і зумовлює необхідність застосування передбаченого статтею 257-1 ЦПК України порядку встановлення фактів народження та смерті [13].

Якщо звернутися до судової практики України щодо визначення статусу окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, то аналіз відповідних рішень судів України, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, дає змогу виокремити п'ять підходів з цього питання:

1. Окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей вважають тимчасово окупованими територіями. На підтвердження цього суддя у своєму рішенні посилається відразу на три підзаконні акти: 1) Постанову Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями»; 2) Постанову Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. № 252-VIII «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування»; 3) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085 «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення». Див. наприклад Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 15 грудня 2016 р. [14].

2. Окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей вважають тимчасово окупованими територіями, але при цьому у судовому рішенні суддя взагалі не посилається на жоден нормативно-правовий акт, відповідного до якого ця територія України є тимчасово окупованою. Див. наприклад Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 7 червня 2016 р. [15].

3. Окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей визнають тимчасово окупованими територіями, при цьому суддя посилається у своєму рішенні без конкретної статті на Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. Див. наприклад Рішення Дзержинського міського суду Донецької області від 19 травня 2016 р. [16]. Але слід звернути увагу, що вищевказаний Закон України не відносить окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей до тимчасово окупованих територій.

4. Суддя у своєму рішенні взагалі оминає питання статусу тимчасово окупованих територій щодо окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, але при цьому вказує, що документ, який виданий органами влади «самопроголошених республік», на території України не має юридичної сили. При цьому, у мотиваційній частині рішення суду суддя все ж таки посилається на «Намібійські винятки» та використовує понятійний апарат тимчасово окупованих територій у контексті практики Європейського суду з прав людини. Див. наприклад Рішення Лисичанського міського суду Луганської області від 3 грудня 2015 р. [17].

5. Окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей у судовому рішенні визнають тимчасово непідконтрольною Українці частиною території. На підтвердження цього суддя посилається на Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення». Див. наприклад Рішення Дмитрівського міського суду Донецької області від 15 грудня 2016 р. [18].

Отже, щодо визначення у законодавстві України тимчасово окупованої території України слід зробити три висновки: 1) на рівні Закону України тимчасово окупованою територією України визначається лише територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій та повітряний простір над цими територіями; 2) визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями здійснено на рівні підзаконних актів України, таке визначення зроблено не чітко, використовуючи при цьому відсилковий спосіб викладення нормативного матеріалу з одного правового акта до іншого; 3) невизначеність статусу окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей у законодавстві України призводить до плутанини під час правозастосовної діяльності, особливо у діяльності судових органів України щодо справ, які стосуються цих територій.

Внутрішньо організаційні та процесуально-правові засади та заходи щодо забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України:

1. Правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які про-

живають на тимчасово окупованій території. Відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права (ч. 2 ст. 4, ч. 3 ст. 5 Закону України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII) [5].

2. Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює згідно із законом парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території (частини 2.5, 6 ст. 5 Закону України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII) [5].

3. До 1 грудня 2014 р. переміщено бюджетні установи, підприємства та організації, що належать до сфери їх управління, з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, в населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі. Переміщують лише ті бюджетні установи, підприємства та організації, що у разі зміни місцезнаходження зможуть забезпечити провадження своєї діяльності (Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 595) [11].

4. Затверджено Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів України, на період до 2017 р. (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094) [12].

5. Змінено територіальну підсудність судових справ, підсудних судам, розташованим на тимчасово окупованих територіях. Судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, – місцевим загальним судам міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва (ст. 12 Закону України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII) [5]. Судам, розташованим у зоні проведення антитерористичної операції, – місцевим загальним судам, апеляційним судам, що визначаються головою відповідного

Вищого спеціалізованого суду України (Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII) [2].

6. Підслідність кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованій території, визначає Генеральна прокуратура України. Матеріали досудового розслідування щодо злочинів, кримінальні провадження щодо яких перебувають на стадії досудового слідства, повинні бути передані органам досудового слідства, визначеним Генеральною прокуратурою України. (Відповідно до наказу в. о. Генерального прокурора України від 12 червня 2014 р. № 33ш прокуратури Автономної Республіки Крим передислоковано до м. Києва.)

7. Під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму голосування громадян України на тимчасово окупованій території не організовують і не проводять. Громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, мають право реалізувати своє право голосу на таких виборах або всеукраїнському референдумі шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців».

8. Набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вважають недійсним з моменту вчинення, і він не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (ст. 11 Закону України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII) [5].

9. Прийнято Закон України від 4 лютого 2016 р. № 990-VIII «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України», яким Цивільний процесуальний кодекс України доповнено статтею 257-1, яка розміщена у Розділі IV «Окреме провадження» ЦПК України, Главі 6 «Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

10. У квітні 2016 р. створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України шляхом злиття Держагентства з питань відновлення Донбасу і Держслужби з питань АРК та м. Севастополя. Суттєвим недоліком у діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України є відсутність

станом на 16 грудня 2016 р. власного сайту у мережі Інтернет.

Одним із найбільш нагальних питань дії верховенства права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України стало питання державної реєстрації актів цивільного стану, які мали місце на тимчасово окупованих територіях. На сьогодні такого роду державна реєстрація здійснюється виключно у судовому порядку на підконтрольній Україні частині території. У цьому питанні суди України стосовно тимчасово окупованих територій активно використовують практику Міжнародного суду ООН, зокрема його Консультативний висновок від 21 червня 1971 р. (Namibia case), у якому сформульовано т. зв. «Намібійські винятки»: документи, видані окупаційною владою, суди повинні брати до уваги, якщо їх нехтування веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян. Розгляд судами таких документів не означає автоматичного визнання окупаційної влади.

При застосуванні судами України «Намібійських винятків» слід виділити чотири важливі складові з огляду на принцип верховенства права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України:

1) документи, видані органами та установами, що розташовані на тимчасово окупованій території України, можуть братись до уваги судом, але мають оцінюватись лише разом з іншими доказами в їх сукупності та взаємозв'язку під час розгляду справи. Тобто, це означає, що цього роду документи обов'язково повинні бути підтверджені іншими доказами – показаннями свідків, наданими судом фото, присутністю у суді новонародженої дитини тощо;

2) суддя має розуміти та враховувати, що можливості заявника зі збирання доказів народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України є істотно обмеженими, у той час як встановлення цього юридичного факту має істотне значення для реалізації низки особистих і майнових прав людини;

3) зважаючи на обмеженість у свободі пересування заявника, який постійно мешкає на тимчасово окупованій території України та має певні труднощі щодо виїзду на підконтрольну Україні частину території, суд на підставі його письмової заяви має розглянути справу без його участі;

4) справи про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України мають розглядатися невід-

кладно з моменту надходження відповідної заяви до суду, а рішення суду з такої категорії справ підлягають негайному виконанню.

Перше судове рішення, в якому було використано «Намібійські винятки» для державної реєстрації актів цивільного стану, що мали місце на тимчасово окупованих територіях України, було ухвалено 20 серпня 2015 р. Попаснянським районним судом Луганської області (суддя – Архипенко А. В.). З того часу станом на 15 грудня 2016 р., згідно з Єдиним державним реєстром судових рішень, було ухвалено 2756 судових рішень, у якому судді послалися на «Намібійські винятки». При цьому географія ухвалення такого роду рішень охоплює майже усі регіони України. Найбільша кількість рішень, у яких судді послалися на «Намібійські винятки», цілком логічно припадає на Донецьку та Луганську області, а також на області, які межують із Донбасом та Автономною Республікою Крим, або області, які прийняли найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб – Запорізьку, Дніпропетровську, Херсонську, Харківську, Київську, Полтавську, Миколаївську та Одеську області [19].

«Намібійські винятки» у регіональному розрізі України

№ пор.	Область	Кількість судових рішень
1	Донецька область	1492
2	Луганська область	819
3	Запорізька область	161
4	Дніпропетровська область	115
5	Херсонська область	37
6	Харківська область	31
7	Київська область	27
8	Полтавська область	15
9	Миколаївська область	12
10	Одеська область	9
11	Кіровоградська область	8
12	Вінницька область	8
13	Чернігівська область	5
14	Сумська область	3
15	Черкаська область	3
16	м. Київ	3
17	Волинська область	2
18	Житомирська область	2
19	Тернопільська область	2
20	Хмельницька область	1
21	Чернівецька область	1
	Загальна кількість	2756

Сприяла активному застосуванню «Намібійських винятків» судами України наявність відповідної практики Європейського суду з прав людини, яку відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV суди мають застосовувати при розгляді справ як джерело права [20]. Застосування «Намібійських винятків» у практиці Європейського суду з прав людини еволюціонувало від короткого посилання на відповідний пункт Консультативного висновку Міжнародного суду ООН (*Loizidou v. Turkey*, 18.12.1996, § 45) до застосування до конкретних випадків, які були пов'язані з захистом прав людини на тимчасово окупованих територіях у Європі.

У Рішеннях Європейського суду з прав людини слід виокремити три основні засади застосування «Намібійських винятків» [19]:

1. Для людей, що проживають на тимчасово окупованій території, життя триває. І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним (*Surgus v. Turkey*, 10.05.2001, § 96).

2. Першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території перебуває під ефективним контролем іншої Договірної Сторони, тобто є окупованою (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*, 23.02.2016, § 142).

3. Визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав мешканців окупованих територій ніяким чином не легітимізує таку владу (*Surgus v. Turkey*, 10.05.2001, § 92).

У контексті вищезазначених рішень Європейського суду з прав людини слушною є думка українського судді-вченого М. Мазура, який вказує, що ситуація в Намібії та Україні значно відрізняється. Зокрема, Намібія вважалася повністю окупованою Південною Африкою та на її території діяли офіційні органи, створені Південною Африкою, тоді як в Україні окупованою є лише частина території України, при цьому в Криму діють офіційні органи РФ, а на окремих територіях Луганської та Донецької областей – органи незаконних самопроголошених республік. Крім того, наведені рішення Європейського суду з прав людини не стосуються безпосередньо питань встановлення фактів народження та смерті, а сформульовані при розгляді питання про вичерпання національних засобів захисту, тим не менше висловлену Європейським судом позицію слід сприймати в ширшому контексті [21].

Отже, щодо верховенства права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України слід зробити такі висновки: 1) органами державної влади було запроваджено та здійснено у цьому напрямі низку нормативно-правових, внутрішніх організаційних та процесуально-правових засад та заходів; 2) необхідно на рівні закону визнати окремі райони, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями; 3) справжнім виявом верховенства права стало застосування судами України «Намібійських винятків» при розгляді справ, що стосуються тимчасово окупованих територій України; 4) сприяла активному застосуванню судами України «Намібійських винятків» наявність відповідної практики Європейського суду з прав людини.

Список літератури

1. Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine): Resolution A/71/PV.65 19 December 2016 [Electronic resource] // United Nations. – Mode of access: <http://bit.ly/2l1OeTn>. – Title from the screen.
2. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 № 1632-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2009.
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – Ст. 892.
4. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 16.09.2014 № 1680-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 45. – Ст. 2043.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – Ст. 1.
6. Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 252-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 21. – Ст. 142.
7. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 17. – Ст. 128.
8. Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України: Постанова

- Кабінету Міністрів України від 4.06.2014 № 289 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 61. – Ст. 1689.
9. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7.11.2014 № 1085-р // Офіційний вісник України. – 2014. – № 92. – Ст. 2655.
  10. Постанова Центральної виборчої комісії «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси» від 13.09.2012 № 893 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://bit.ly/2IVZN0h>. – Назва з екрана.
  11. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей: Постанова Кабінету Міністрів України від 7.11.2014 № 595 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 91. – Ст. 2608.
  12. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1094 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 2. – Ст. 76.
  13. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 15 квітня 2016 року «Про окремі питання застосування Закону України від 4 лютого 2016 року № 990-VIII «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України»» [Електронний ресурс] // Судова влада України. – Режим доступу: <http://vd.dn.court.gov.ua/sud0509/ato/i11>. – Назва з екрана.
  14. Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 15.12.2016 (Справа № 2-о/243/1052/2016) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://bit.ly/2m3gvvl>. – Назва з екрана.
  15. Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 7.06.2016 (Справа № 185/5024/16-ц) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://bit.ly/2kDxI1p>. – Назва з екрана.
  16. Рішення Дзержинського міського суду Донецької області від 19.05.2016 (Справа 2-о/225/226/2016) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://bit.ly/2IBJwRC>. – Назва з екрана.
  17. Рішення Лисичанського міського суду Луганської області від 3.12.2015 (Справа № 415/6977/15-ц) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://bit.ly/2mdVxXE>. – Назва з екрана.
  18. Рішення Дмитрівського міського суду Донецької області від 15.12.2016 (Справа № 226/2056/16-ц) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://bit.ly/2kDrkHJ>. – Назва з екрана.
  19. «Намібійські винятки» у содових рішеннях [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. – Назва з екрана.
  20. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
  21. Судові рішення та коментарі [Електронний ресурс] // Персональний сайт М. В. Мазура. – Режим доступу: <http://bit.ly/2IBSqP9>. – Назва з екрана.

V. Nesterovych

THE RULE OF LAW AND HUMAN RIGHTS IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE

The article deals with the rule of law and human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine. The author highlights the legal, internal organizational, and procedural legal principles and measures to ensure human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine. It is noted that courts of Ukraine are actively using relatively to the temporarily occupied territories practice of the International Court of Justice, particularly its Advisory Opinion of 21 June 1971, which formulated the so-called “Namibia exception” – documents issued by the occupation authorities, the courts should be taken into account if they neglect is a serious violation or restriction of human rights. A review of this kind of court documents does not mean automatic recognition of the occupation authorities.

“Namibian exceptions”, actively promoted for using by courts of Ukraine, are the appropriate by the Case-Law of the European Court of Human Rights (Loizidou v. Turkey, 18.12.1996, §45, Cyprus v. Turkey, 10.05.2001, §§ 92, 96, Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, 23.02.2016, §142). According to Article 17 of the Law of Ukraine of 2006 “On the Enforcement of Judgments and the Application of the Case-Law of the European Court of Human Rights”, while adjudicating cases, courts shall apply the Convention and the case-law of the Court as a source of law.

Keywords: rule of law, human rights, temporarily occupied territory of Ukraine, «Namibia exception».

Матеріал надійшов 25.05.2017